

Z JEDNÁNÍ SOVĚTSKÝCH RURÁLNÍCH SOCIOLOGŮ

Rurální sociologie má v Sovětském svazu dávnou a bohatou tradici, tragicky přerušenu v 30.—50. letech. Marxistická agrární sociologie je tu pak nerozlučně spojena s Leninovým jménem, s takovými jeho základními pracemi, jako jsou „Rozvoj kapitalismu v Rusku“, stati ke Kauckého „Agrární otázce“, „Agrární program ruské sociální demokracie v první ruské revoluci 1905—1907“ a především také „Předběžný náčrtek tezí k agrární otázce“ pro II. kongres Kominterny, který má význam daleko přesahující hranice Ruska.

Lenin byl jedním z iniciátorů bouřlivého rozvoje sociologické vědy po Říjnové revoluci. V nesmírně obtížných podmínkách porevolučního období se prováděly sociologické a sociálně psychologické výzkumy vesnice a vesnického obyvatelstva, inspirované a často přímo organizované stranickými orgány. Sovětská moc vycházela z potřeby shromažďovat a zobecňovat široce založená sociální fakta. Opírala se o Leninův přístup, charakterizovaný výrokem: „Fakta, vezmeme-li je v jejich celku, v jejich souvislostech, nejsou jen „tvrdošíjná“, ale naprosto dokazatelná věc. Drobná fakta, vytržená z celku bez souvislosti, kusá a nepodložená, to je hříčka nebo ještě něco horšího“. (I. V. L e n i n : Statistika a sociologie, Spisy sv. 23, str. 289.)

Ve 20. letech strana organizovala řadu sociologických šetření, většinou široce založených jako výběrová statistická šetření. Organizátory a inspirátory sociologických výzkumů ve 20. letech byli někteří významní straniční pracovníci jako Kujbyšev, Kosior, Chodorovský.

První Všesvazové symposium o sociologických problémech vesnice, svolané v květnu—červnu 1968 do Krasnodaru, se mohlo nejen opřít o tyto tradice, ale pochlubit i řadou zajímavých prací z nejrozličnějších oblastí sociálního života sovětské vesnice, z nichž některé mají vynikající profesionální úroveň. Symposium bylo pečlivě připraveno, takže již předem byly přichystány sborníky příspěvků, což umožňovalo velmi věcnou diskusi (její průběh bohužel nemáme k dispozici).

Máme k dispozici dva sborníky materiálů, vydaných Sociologickou asociací SSSR a Sibiřským oddělením AV - SSSR*), které jsou obrazem toho, co se v posledních letech v této oblasti udělalo. Vzhledem k tomu, že jde o značné množství velmi různorodých příspěvků, nemůže v těchto stručných poznámkách jít o nějaké kritické zhodnocení. Jsou zde nesporně příspěvky slabší, opírající se více o spekulativní úvahy než o konkrétní analýzu i velmi zajímavé a propracované studie, jak v teoretickém, tak i metodologickém ohledu jakož i informačními výsledky, které poskytují. Nutno přitom vzít v úvahu, že ve stručných příspěvcích nebylo často možno ukázat veškerý přínos výzkumu.

*) Sociologičeskoje izučeniye sela: socialnaja struktura, trud, upravleniye. Moskva, 1968. Doklady Vsesojuznogo simpoziuma po sociologičeskim problemam sela. Novosibirsk 1968.

Již zběžný pohled na seznam příspěvků, který je uveden na konci, ukazuje celkovou orientaci sovětských rurálních sociologů spíše na makrostrukturální problematiku vesnice a zemědělství. Jde především o otázky sociální struktury, obsahující řadu teoretickoideologických aspektů, jako je problematika tzv. vnitrotržní diferenciacce, a o otázky sociální mobility a zvláště migrace vesnického obyvatelstva, velmi významné z hlediska sociální praxe, sociálního plánování a ovlivňování pohybu pracovních sil. Zvláště v těchto odvětvích (především novosibiřští sociologové) dosáhli vynikajících úspěchů. Charakteristické pro sovětské výzkumy je značné sepětí s ekonomickým výzkumem.

Trochu překvapuje, že v zemi, kde socialistické zemědělské podniky mají nejdelší trvání, téměř chybí mezosociologické a mikrosociologické analýzy (vyjma některé příspěvky k problematice řízení). Problematika práce v zemědělství je rovněž řešena pouze v makrosociální rovině, popř. v sociálně psychologické rovině. Zdá se tedy, že jsou tu oblasti, kde bychom se my mohli mnoho naučit a naopak, kde bychom mohli sami sovětským kolegům leccos poskytnout.

Kromě seznamu příspěvků v obou zmíněných sbornících uvádíme dva základní příspěvky ze symposia.

1. Úvodní teze prof. J. V. Arutjunjana o sociologickém výzkumu vesnice, které načrtávají základní problematiku rozvoje sovětské rurální sociologie.

2. Příspěvek A. J. Sucharjeva — otázky metodologie a metodiky řízení rozvoje sociální struktury v dnešní sovětské vesnici, který pokládáme za zajímavý z hlediska některých vytyčených otázek, jako je sociální plánování, modelování optimální sociální struktury atd.

Tyto informace nemohou zaplnit mezeru, která v posledních letech vznikla, pokud jde o informovanost o práci našich sovětských kolegů. Mohou však být základem pro postupné překonání této mezery.

J. V. ARUTJUNJAN — SOCIOLOGICKÝ VÝZKUM VESNICE V SSSR

Materiály pro Všesvazové symposium o sociologických problémech vesnice v Krasnodaru od 27. do 31. května 1968

1. Nebude přehnané, řekneme-li, že dnes u nás vzniká nová struktura společenských věd. Dosud byl celý souhrn sociálních jevů zobecňován na nejvyšší úrovni — ve filosofii společenského vývoje — historickém materialismu. Politická ekonomie, právo, etnografie, demografie, etika, estetika, psychologie, vědy převážně „rezortního“ funkcionálního charakteru, se zabývaly jednotlivými stránkami společenského vývoje. Jak se sociální život stával složitější a informace hromaděné těmito vědami rostly, vznikala potřeba spojení jejich výsledků nejenom na vyšší úrovni, nýbrž i na mezistupních. V důsledku toho se větvení speciálních „vertikálních“ věd doplňuje hierarchií věd horizontálních, integrujících společenské jevy v jednotlivých systémech. Jde o systémy formace, etnosu, města, vesnice atd.

2. Geneticky různé vědy, spojené společným předmětem bádání, jsou v daném případě zaměřeny na vesnický život, uchovávající si přitom každá svůj předmět: ekonomové sledují převážně otázky zemědělské práce, filosofové sociální struktury a sociální psychologii, právníci kolchozní právo a správní záležitosti, zeměpisci osídlení, národopisci způsob života a kulturu atd. V důsledku takového zaostření pokračuje však už dnes studium sociálních jevů jaksí ve dvou soustavách — nejenom v tradiční vertikální soustavě „rodné vědy“ (výrobní vztahy, právní vztahy a způsoby života atd.), nýbrž také v soustavě „vesnice“ jako celku. Dnes už mů-

žeme mluvit nejenom o konglomerátech různých sociologických problémů vesnice, nýbrž o jisté jejich asociaci. V důsledku spolupráce a vzájemného sepětí při zkoumání společného objektu vzniká sociologie vesnice, předpokládající organické, komplexní studium vesnického života. Nutnost tohoto studia se stala aktuální naléhavostí.

3. Je třeba zdůraznit, že proces formování sociologie vesnice má u nás již dlouhou historii. Není náhodné, že zásluhy naší sociologie vesnice uváděla dokonce FAO.

4. Po Říjnové revoluci můžeme rozeznávat tři hlavní období sociologického výzkumu vesnického života v SSSR. První období se vztahuje k 20. letům, kdy výzkumné práce dosahovaly velkého rozmachu a jejich předmětem byla jak výroba, tak ekonomika, duchovní život rolníků, psychologie i vztahy v rodinách a v životě. Nejpozoruhodnějším rysem výzkumu té doby bylo jejich praktické zaměření. Je příznačné, že široký proud průzkumu vesnice se dal v pohyb po XI. sjezdu strany a podnět k němu dal Lenin. Většina průzkumných prací probíhala nikoliv jako úkol daný stranickými orgány, nýbrž tyto práce prováděly přímo samy stranické orgány. V usneseních stranických sjezdů se setkáváme s ustavičným odkazováním na materiály výzkumů. V těch ovšem bylo i nemálo nedostatků, které je možno vysvětlovat hlavně tím, že sociologie tehdy ještě nevypracovala přesné metody zachycení nehmotných stránek života. Jednotlivé monografie vědeckých pracovníků, zabývajících se průzkumem vesnice, do jisté míry tyto nedostatky překonávaly (A. M. Bolšakov, N. J. Fenomenov aj.).

5. Druhé období v rozvoji konkrétního sociologického výzkumu vesnice v SSSR zahrnuje 30. a 50. léta. Tehdy zájem o tento výzkum značně poklesl, filosofové a ekonomové se zřekli konkrétních výzkumů a nastoupili hlavně cestu sestavování všeobecných teoretických prací. Ojedinele však se objevily i v tomto období cenné práce konkrétního výzkumu (B. Ugrjumov, A. E. Arina, G. G. Kotov, K. F. Losev).

6. Třetí období začalo přibližně v 60. letech, v době, kdy začínají jaksi splývat dva proudy — teoretický a empirický výzkum. Vznikají střediska sociologického výzkumu vesnice — v Moskvě, Novosibirsku, Orlu, Krasnodaru, Voroněži, Saratově, Saransku, Penze a v některých dalších městech.

7. Sociologické průzkumy na vesnici, které v posledních letech uspořádali různí odborníci — sociologové, ekonomové, etnografové a historici — vykazují některé společné rysy. Především bychom tu chtěli upozornit na jejich důsledný historismus. Je příznačné, že západní sociologové se obracejí k historické minulosti mnohem méně. Macchini dokonce uvádí jisté přezírání historie sociology, což podle něho svědčí o nízké kultuře výzkumů (viz M. Becker a A. Boskov, Současná sociologická teorie, Moskva 1966). Podle mne je tu hlubší příčina: marxistická konkrétní sociologie je svou podstatou historická. Přitom se řídí nikoli abstraktním poznávacím zájmem, nýbrž praktickými úvahami sociálního plánování.

Důležitým rysem je snaha po komplexnosti. Všestrannost, komplexnost — to jsou požadavky doby. Nová situace, vytvořená ekonomickou reformou, vybízí stále častěji k zájmu o člověka, jeho psychologii, požadavky a zájmy. Bez zřetel k těmto kategoriím nelze racionálně řídit sociální procesy.

Marxistická sociologie vychází z priority výroby a výrobních vztahů. V nich výzkumník spatřuje základ kterýchkoliv podstatných nadstavbových forem, jak ve způsobu života lidí, tak v jejich vědomí. A ačkoliv spojení mezi hmotnou a

duchovní sférou není jednoznačné, determinuje konec konců materiální sféra v tom nebo onom zlomu vývoje.

8. Prvenství ekonomiky, hmotné sféry vyplývá nejenom z marxistické teorie, nýbrž je potvrzeno i marxistickou praxí. Socialistická ekonomika je říditelná. A zatímco cíl buržoazní sociologie často spočívá v tom, aby se člověk přizpůsobil stabilním, stacionárně vnímaným ekonomickým podmínkám, pak sociologie v socialistických zemích má humánní cíl a do zorného pole plánování tu nespadá ani tak člověk, jako podmínky jeho existence, včetně podmínek ekonomických, vnímaných sociologií jako dynamické, proměňující se podmínky.

9. Na podkladě sociologických výzkumů, za rozsáhlého využití ekonomické analýzy naše konkrétní sociologie už nachází cestu k „velké teorii“. V sociologii vesnice jsou formulovány některé význačnější poučky, které mohou si činit nárok na zařazení do tzv. teorie „středního dosahu“. Je příznačné, že právě v sociologii vesnice, „zvyklé“ na ekonomickou analýzu, byla poprvé na konkrétním materiálu ukázána úloha rozdílů uvnitř tříd a demonstrována zásadní teze ohledně „otevřené“ povahy sociálně profesionálních skupin v naší společnosti.

10. Při stoupající profesionalizaci sociologie v SSSR nepozbývá přece svého zaměření na široké vrstvy obyvatelstva. Alternativa sociolog nebo veřejný pracovník, sociolog-technik nebo ideolog, tak charakteristická pro kapitalistické země, nenalézá v SSSR půdy. V SSSR nemůže sociologický průzkum, včetně aplikovaného, vycházet a také nevychází ze zájmů jednotlivce, je tu konec konců jeden zákazník a tím je společnost. Z toho vyplývá ona mimořádná úloha obrácení se sociologů k veřejnosti, jakož i ta pozornost, kterou věnuje sociologickým otázkám periodický tisk. Při „velkém dialogu“ sociologa s čtenářem je zcela přirozená vynikající úloha, připadající publicistice.

11. Sociologie venkova, která se dnes v SSSR utváří, stojí na prahu nového vývoje. Musí dosáhnout unifikace výzkumných programů u hlavních témat zpracovávaných v SSSR, plněji využívat výzbroje kvantitativních metod a matematického aparátu, definitivně si osvojit integrální přístup k sociálním jevům a zvýšit společenskou významnost a praktickou účinnost výzkumu. Sociologové venkova mají za úkol nejenom obohatit komplexním přístupem průzkum takových problémů, jako je sociální struktura, sociální mobilita, migrace, řízení, osídlení atd., nýbrž také zpracovat vlastní problematiku převážně aplikované povahy. Pociťuje se např. naléhavá potřeba průzkumu mechanismu šíření inovací v zemědělství, veřejného mínění týkajícího se nejdůležitějších hospodářsko-sociálních opatření na venkově atd.

Řešení odpovědných úkolů vytyčovaných životem závisí především na zvyšování kvality sociologických výzkumů a na jejich další profesionalizaci.

SUCHARJEV A. I. — OTÁZKY METODOLOGIE A METODIKY ŘÍZENÍ ROZVOJE SOCIÁLNÍ STRUKTURY V DNEŠNÍ SOVĚTSKÉ VESNICI

Materiály pro Všesvazové symposium o sociologických problémech vesnice v Krasnodaru od 27. do 31. května 1968

Zpracování metodologických a metodických problémů řízení rozvoje socialistické společnosti poutá pozornost stále většího okruhu sovětské vědecké veřejnosti. Nejde tu ovšem o novou módu, nýbrž o životně nezbytnou věc. Praxe komunistické výstavby ukázala, že pokrokový rozvoj naší společnosti za dnešního období do značné míry závisí na zdokonalovaném řízení. Bylo by chybou domnívat

se, že otázky řízení byly dosud mimo okruh činnosti sovětské vědy. Strana, vláda, velké vědecké instituce se ustavičně, po celou dobu trvání našeho státu zabývaly tím, že pátraly po cestách zdokonalování soustavy řízení socialistické společnosti a dosahovaly při tom vynikajících úspěchů mezinárodního významu. A staly-li se problémy řízení v posledních letech zvláště aktuálními, pak to lze vysvětlit hlavně těmito okolnostmi:

1. Sovětská společnost vstoupila v kvalitativně nové období svého vývoje — v období přímého praktického řešení úkolů komunistické výstavby, což klade jednak nové požadavky na řízení, jednak pak odhaluje nové možnosti. 2. Naše strana pracuje na definitivním překonání subjektivismu v otázkách řízení, neboť dostatečně zjevně ukázal svůj brzdicí účinek na rozvoj socialistické společnosti. 3. Věda — speciálně věda o společnosti — dospěla k novým metám poznání světa vůbec a společnosti zvláště a tím zároveň otevřela nové možnosti poznání činnosti nejširších vrstev pracujících ve všech sférách reálného života a sladění s požadavky objektivních zákonů. 4. Vyvíjející se socialistická demokracie a aktivita pracujících vyžadují, aby do řízení byl zapojován každý člen společnosti.

To vše dohromady vyzdvihlo do popředí vědeckého poznání problémy řízení, kterými se dnes aktivně zabývají ekonomové, sociologové, právníci, matematici a zástupci mnoha jiných věd. Nejplodnějším se jeví komplexní přístup k otázkám řízení. Sepětí věd v tomto případě poskytuje mimořádně nadějně perspektivy. Nebude nadsázkou, řekneme-li, že problémy vědeckého řízení sociálních procesů v soudobém sovětském venkově vyžadují zvláště podrobné zpracování. Těmto pracím velmi přispěla usnesení březnového zasedání ÚV KSSS v r. 1965, jakož i následující rozhodnutí strany i vlády. Tato usnesení zároveň odhalují možnosti a zavazují k provádění rozsáhlých výzkumných prací.

Ze souboru problémů řízení rozvoje v současné sovětské vesnici jsou vybrány některé otázky metodologie a metodiky řízení rozvoje sociální struktury, které se pokoušíme v této práci řešit.

Sociální struktura socialistické společnosti se vyznačuje soudružskými třídami, sociálními skupinami, jednotou jejích životních hospodářských, sociálně politických a ideových zájmů, společným zájmem na vybudování komunismu. Základní „prvky“ tvoří dělnická třída, kolchozní rolnictvo, inteligence (zaměstnanci), národy (národnosti), kolektivy a rodina. Vedoucí místo v sociální struktuře socialistické společnosti zaujímá dělnická třída. Tato obecná definice sociální struktury je v podstatě použitelná i k charakteristice sociální struktury vesnice. Struktura vesnice je nerozlučnou součástí sociální struktury společnosti a vcelku je podřízena týmž zákonům, které určují vývoj struktury celé společnosti.

Sociální struktura vesnice však se vyznačuje relativní samostatností, podstatnými rozdíly, které ji odlišují od struktury všeobecné. Hlavním takovým rozdílem je to, že vesnice je svou strukturou dvojtřídní, město pak naproti tomu vlastně jednotřídní.

Tím ovšem nejsou vyčerpány rozdíly sociální struktury vesnice, kterými se liší od struktury města. K podstatným rozdílům je třeba zařadit také tyto:

- na vesnici žije hlavně zemědělská část dělnické třídy, ve městě pak část průmyslová;
- mezivrstva inteligence (zaměstnanců) je na vesnici menší než ve městě;
- ve vesnické struktuře je méně vyvinuta diferenciacie uvnitř skupin.

Evidence společných rysů a podstatných rozdílů v sociální struktuře města a vesnice je výchozím metodologickým momentem přístupu k problémům řízení, jehož podstata předpokládá aktivitu vedoucích orgánů při pozvednutí reálné

struktury společnosti na optimální úroveň jejího souladu s požadavky objektivních zákonů jejího vývoje a zároveň k takovému stavu, aby prvky živelnosti v dynamice sociální struktury byly sníženy na minimum.

Vycházíme-li z dané definice podstaty řízení, můžeme vyznačit tyto metodologické problémy řízení rozvoje sociální struktury:

1. Evidence základních objektivních tendencí a zákonitostí, určujících rozvoj sociální struktury společnosti v celku a vesnice zvlášť.

2. Objektivní, vědecky zpracované informace o reálném stavu sociální struktury.

3. Srovnání reálné struktury s požadavky objektivních zákonů (jejich soustavy) rozvoje sociální struktury.

4. Plánování, vypracování opatření k tomu, aby reálná struktura optimálně odpovídala požadavkům soustavy zákonů jejího vývoje v daném období.

5. Aktivita v realizaci vytyčených plánů a opatření, jejich korigování s ohledem na požadavky konkrétní situace.

Pojednejme podrobně o každé z těchto zásad v jejich konkrétním obsahu, vzhledem k použití při problémech řízení rozvoje sociální struktury vesnice.

Evidence objektivních zákonů je jedním z nejsložitějších momentů při řízení. Nejde tu ovšem o vnější evidenci, nýbrž o hlubokou znalost objektivních zákonů, jejich obsah a formu projevení a mechanismus uplatňování. Při rozboru soustavy zákonů je třeba vyznačit především zákony, které určují rozvoj sociální struktury ve společnosti v celku, neboť pod jejich vlivem se nacházejí konec konců i specifické zákony rozvoje sociální struktury na vesnici. V soustavě všeobecných zákonů je nutno vymezit hlavní zákon, určující základní tendenci vývoje struktury socialistické společnosti. Zdá se nám, že hlavním zákonem rozvoje sociální struktury je při přechodu od socialismu ke komunismu zákon plánovitě proporcionálního pohybu společnosti směrem k úplné sociální stejnorodosti, úplné sociální rovnosti lidí.

V sovětské vědě se již ustálil názor, že zákon plánovitě proporcionálního rozvoje je zákonem rozvoje nejen ekonomiky, nýbrž i celé společnosti dohromady, tzn. je to zákon sociologické povahy.

Platnost tohoto zákona se nepochybně vztahuje i na rozvoj sociální struktury, který určuje. Nebylo by však správné klást rovnítko mezi sociologickým zákonem, zahrnujícím všechny sféry života společnosti a zákonem plánovitě proporcionálního rozvoje sociální struktury, ač je mezi nimi to nejtěsnější spojení. Vedoucí úloha patří v tomto spojení sociologickému zákonu, zákon rozvoje sociální struktury pak tu vystupuje jako zákon speciální.

V hlavním zákonu vývoje sociální struktury můžeme vymezit trojí aspekt: první — zaměřenost rozvoje sociální struktury na úplnou sociální stejnorodost, k úplné komunistické sociální rovnosti všech členů společnosti; druhý — proporcionality, stanovení poměrů různých skupin společnosti v každém období jejího vývoje; třetí — plánovitost rozvoje sociální struktury, tzn. vědomé podporování její potřebné proporcionality.

Hlavní zákon rozvoje sociální struktury socialistické společnosti je uplatňován pomocí celé soustavy jiných zákonů speciální povahy v porovnání se zákonem hlavním — jsou to:

- progresivní rozvoj základních sociálních skupin socialistické společnosti — dělnické třídy, kolchozního rolnictva a inteligence (zaměstnanců);
- vyrovnávání sociální struktury města a vesnice a národů (národností);

- mizení sociálních rozdílů mezi dělníky, kolchozníky a inteligencí (zaměstnanci);
- utváření úplné sociální rovnosti všech členů společnosti.

Všechny tyto zákony jsou reálně platné, určují rozvoj sociální struktury města i vesnice a společnosti v celku. Protože hlavním předmětem našich úvah je sociální struktura vesnice, povšimneme si zákonů jejího rozvoje.

Hlavními objektivními tendencemi v rozvoji sociální struktury dnešní sovětské vesnice jsou:

- pokles celkového počtu venkovského obyvatelstva;
- růst počtu zemědělské a průmyslové části dělnické třídy;
- snížení počtu kolchozního rolnictva;
- stoupání počtu inteligence (zaměstnanců);
- mizení podstatných sociálních rozdílů mezi zemědělskými dělníky a kolchozním rolnictvem, mezi nimi a průmyslovým dělnictvem;
- mizení podstatných sociálních rozdílů mezi inteligencí (zaměstnanci) na jedné straně a dělníky a rolníky na straně druhé;
- mizení sociálních rozdílů uvnitř tříd a skupin.

Všechny tyto tendence sblížují sociální strukturu vesnice se sociální strukturou města. Tyto tendence jsou ovšem určovány celým komplexem procesů komunistické výstavby: počínajíc vytvářením materiálně technické základny komunismu a konče formováním všestranně rozvinuté komunistické osobnosti.

Získání objektivních, vědecky zpracovaných informací o skutečném stavu sociální struktury je složitou věcí. Mimořádně cenný materiál poskytuje sčítání obyvatelstva. Avšak řídit se pouze jeho výsledky není možné, protože zpravidla dochází k němu zřídka. Stav sociální struktury kolektivu ve výrobě nebo jiného stabilního kolektivu není těžko vyhodnotit podle základní dokumentace vztahující se k evidenci kádrů. Avšak osobní karty a dotazníky týkající se evidence kádrů neumožňují všestranné zhodnocení sociální struktury kolektivu, tím méně pak obyvatelstva žijícího na určitém území. Je třeba věnovat zvláštní pozornost hospodářským knihám vesnických sovětů, které poskytují dosti obsáhlé informace o sociální struktuře vesnice. Ani tento zdroj však nedává naprosto vyčerpávající údaje, protože neobráží mnohé důležité změny v sociálním postavení a profilu vesnických obyvatel.

Zdokonalování forem evidence sociální tvárnosti vůbec a sociální struktury vesnice zvlášť, to je dávno aktuální úkol. Jak je vidět, je nutno vypracovat formulář sociální osobní karty pro každého člena naší společnosti. Laboratoř pro sociologický výzkum při Moldavské státní universitě sestavila takovou kartu podle typové osobní karty, do které dodatečně zařadila několik bodů, poskytujících charakteristiku profilu a situace pracujícího. Je to jakýsi sociální portrét člověka. Zpracování těchto kart podle stavu k určitému datu dovoluje nám získat sociální portrét kolektivu. Zapsání dodatečných údajů o změnách sociálního postavení člověka pomáhá charakterizovat dynamiku sociální tváře kolektivu.

Ať by se použilo jakýchkoliv zdrojů informace v kterékoliv variantě, zvláštní důležitost má vědecké sestavování informace do skupin podle podstatných znaků. Za hlavní ukazatele charakterizující sociální strukturu vesnického obyvatelstva je možno podle všeho považovat tyto: v podmětu — společenské skupiny (dělníci, rolníci, inteligence, jiné společenské skupiny), v přísudku — pohlaví, stáří, národnost, sociální původ, stranická příslušnost (např. komsomol, odborová organizace), povolání (podle vzdělání, podle pracovní zkušenosti), kde pracuje, v jaké funkci, roční příjem (z kolektivního hospodářství, ze záhumenku), zajištění z veřejných spotřebních fondů, zajištění bydliště (kategorie bytu, m² na člověka) průměrný počet členů rodiny. U kategorií dělníků a rolníků je dobře připojit

i ukazatel vybavení práce energií. Uvedené ukazatele ovšem nevyčerpávají sociální charakteristiku společenských skupin. Možno jich však použít za základ, a to tím spíše, že jsou obsaženy v základních informačních zdrojích.

Podrobné zpracování potřebuje i podrobnou informaci a tu lze získat v masovém měřítku jen při sčítání obyvatelstva.

Složitým metodologickým a metodickým problémem je srovnání reálné struktury s požadavky objektivních zákonů (soustavy těchto zákonů) existence sociální struktury a jejího vývoje. Tento problém je zvláště složitý, pokud jde o sociální strukturu vesnice. Možno to říci asi tak, že město se vyznačuje monolitní sociální strukturou, kdežto na vesnici je tato struktura různého typu. Každé město má v podstatě dvě sociální skupiny — dělnickou třídu a inteligenci (zaměstnance). Jiná situace je na vesnici. Uvažujeme-li každou vesnici nebo osadu zvláště, pak narazíme na rozmanitost sociální skladby. Jsou vesnice, kde žijí pouze rolníci a jsou jiné, kde jsou jen zemědělští dělníci, dále jsou vesnice s rolníky a kolchozní inteligencí a konečně takové, kde vedle kolchozníků najdeme i dělníky a inteligenci. Jestliže pak přihlédneme k celé rozmanitosti kombinací, tak jich dostaneme několik desítek. V takové pestrosti sociální struktury 700 000 venkovských sídlišť je téměř nemožné se vyznat bez sestavení skupin. Prospěšným zřejmě bude vymezení sociálně strukturálních typů na venkově, přičemž každý takový typ se bude vyznačovat a lišit od druhých vedoucí, či lépe řečeno nejmasovější sociální skupinou obyvatelstva. Základem této diferenciaci se mohou stát typy socialistických hospodářství, na kterých spočívá život obyvatelstva — kolchozy, sovchozy, průmyslové podniky. Sídliště pak budou tvořit kolem těchto sociálně strukturálních typů hnízda.

Vycházíme-li z uvedených předpokladů, můžeme v současné sovětské vesnici vymežit tyto sociálně strukturální typy:

- kolchozní,
- sovchozní,
- průmyslově administrativní.

Tyto tři typy je možno uznat za základní. Zároveň s nimi jsou typy kolchozně sovchozní, kolchozně průmyslové a sovchozně průmyslové. Nazveme je smíšené sociálně strukturální typy. Ustavíme-li sociálně strukturální typologii, můžeme poskytnout popisný model sociální skladby každého typu, třeba podle základních skupin. Kolchozní typ zahrnuje zpravidla tyto sociální skupiny: rolníci-kolchozníci, kolchozní inteligence, státní inteligence (zaměstnanci). Jiné společenské skupiny — a ty se mohou vyskytovat — nezaujímají v tomto typu velký podíl. Sovchozní typ zahrnuje zemědělské dělníky, státní výrobní a nevýrobní inteligenci (zaměstnance). K průmyslově administrativnímu typu, k němuž patří většina venkovských okresních středisek, se počítá průmyslová část dělnické třídy a státní výrobní i nevýrobní inteligence.

Analogickou metodikou je možno charakterizovat model smíšených typů. Kolchozně sovchozní (nebo sovchozně kolchozní) typ zahrnuje zemědělské dělníky, kolchozní rolníky, kolchozní inteligenci a státní inteligenci (zaměstnance). Do kolchozně průmyslového typu spadá kolchozní rolnictvo, průmysloví dělníci, kolchozní inteligence a státní inteligence (zaměstnanci). Do sovchozně průmyslového typu patří zemědělští a průmysloví dělníci a státní inteligence (zaměstnanci). Neopakujeme vždy rozdělení inteligence na výrobní a nevýrobní vzhledem k tomu, že takové dílčí dělení inteligence je ve všech sociálně strukturálních typech. Typologie sociálně strukturálních částí vesnice napomáhá řešení úkolu srovnat skutečnou strukturu s požadavky vývojových zákonů sociální struktury v daném období

společenského vývoje. Je zřejmé, že porovnání bude mít pro každý typ své zvláštnosti. Řekneme, proč srovnávat sovchozní typ s účinkem tendence k snižování počtu kolchozního rolnictva. Hlavní smysl srovnávání reálné struktury s požadavky objektivních zákonů rozvoje sociální struktury společnosti v celku a vesnice zvláště spočívá v tom, aby se určil ráz souhlasu a rozsah odchylování těch nebo oněch momentů reálné struktury od objektivních požadavků a možností. Vykonání této práce je nezbytnou etapou přechodu k sestavení plánu a vypracování opatření k dalšímu rozvíjení reálné sociální struktury daného sociálního společenství.

Podstata plánování rozvoje sociální struktury spočívá ve vypracování opatření, potřebných k tomu, aby reálná struktura optimálně odpovídala požadavkům zákonů jejího rozvoje v daném historickém období.

V této souvislosti představuje zvláštní aktuálnost a složitost problém modelování optimální sociální struktury. Optimálnost sociální struktury je konkrétním dynamickým jevem. Každému údobí rozvoje společnosti odpovídá konkrétní vyjádření optimálnosti sociální struktury. Model optimální sociální struktury se musí vyznačovat kvalitativními i kvantitativními parametry. Jednotný model pro všechny sociálně strukturální typy a úrovně plánování není možný. Ukazuje se, že každému sociálně strukturálnímu typu v základním plánovacím článku odpovídá vlastní optimální model. Okresní, oblastní, republikánské a svazové články musí mít své varianty modelů, přičemž pro okresní, oblastní a republikánské články je zapotřebí několika variant takových modelů s přihlédnutím k výskytu převládajících sociálně strukturálních typů na vesnici. Řekneme, že v mezích jedné oblasti jsou okresy s převládáním kolchozního nebo sovchozního typu. Je již nemálo okresů, kde je např. téměř výhradním typem kromě okresního střediska — sovchozní typ sociálně třídní struktury.

Při sestavování modelů optimálně sociální struktury nesmíme nechat bez povšimnutí národnostní zvláštnosti vesnice, vzdálenost a blízkost měst, perspektivy průmyslového rozvoje atd. Při sestavování uvažovaného modelu je přirozené hlavní věci určení objektivního kritéria optimálnosti sociální struktury. Ukazuje se, že hlavním objektivním kritériem existující optimální sociální struktury je trvalé zajištění pracovních záloh v jejich kvantitativních i kvalitativních charakteristikách vyváženého rozvoje národního hospodářství ve všech jeho odvětvích. Toto kritérium ovšem nelze uznávat za všeobecné. Je třeba mít na zřeteli aktivní působení samotné sociální struktury na rozvoj národního hospodářství. Co více, hlavní kritérium neznámá ještě, že je jediným. Avšak zajištění pracovních záloh v ekonomice, kultuře a všem sférám veřejného života na vesnici (pokud jde o ni) se přece jen jeví hlavním ukazatelem toho, že sociální struktura obyvatelstva je optimální. Plánování rozvoje sociální struktury musí mít na zřeteli nezbytné spojování mobility a stability sociálních skupin. Oba tyto aspekty jsou nutné pro optimální rozvoj sociálních skladby obyvatelstva vcelku a pracovních záloh zvláště.

Vesnice na rozdíl od města doplňuje pracovní zálohy hlavně z vnitřních rezerv a ty jsou kromě toho omezovány složením obyvatelstva daného kolchozu, sovchozu, okresu nebo oblasti. Plán rozvoje sociální struktury musí zahrnovat v první řadě tyto ukazatele:

- seskupení současné skladby obyvatelstva,
- zhodnocení potřeby pracovních zdrojů v plánovaném období v kvalitativních (společenské skupiny) i kvantitativních ukazatelích,
- výpočet plné zaměstnanosti mužů i žen mezi výdělečným obyvatelstvem,

- výpočet doplnění pracovních zdrojů z místního obyvatelstva (přechod mládeže do pracovního věku, zapojení nezaměstnaných ve společenské výrobě práce schopných),
- výpočet-příhlášky na doplnění (zpravidla kvalifikovaných) kádrů z vnějších zdrojů,
- výpočet odchodu starých pracovníků ze skupiny výdělečně činného obyvatelstva,
- výpočet odchodu výdělečně činného obyvatelstva s ohledem na stálé (do města a jiných okresů) a dočasné (studium, vojenská služba) odjíždění,
- výpočet přechodů z jedné společenské skupiny do druhé v dané výrobní nebo administrativní jednotce,
- výpočet zvýšení úrovně všeobecného vzdělání u různých kategorií obyvatelstva,
- výpočet profesionálního školení a zvyšování kvalifikace výdělečného obyvatelstva a mládeže, připravujících se na práci.

Plán rozvoje sociální struktury obyvatelstva musí být součástí celkového plánu komplexního sociálního rozvoje výrobního kolektivu, administrativní jednotky, komplexní plán pak musí navazovat na průmyslově finanční plán kolchozů, sovchozů a podniků.

Život si naléhavě žádá přechod k sestavování komplexních plánů rozvoje ekonomiky, sociální struktury, kultury a jiných sfér společenského života. Neboť jedině v takovém případě bude možno počítat s úspěchem, s optimálním rozvojem společnosti v celku i všech jejích částí.

Realizace plánů rozvoje sociální struktury je nejodpovědnějším momentem řízení. Úspěch této realizace závisí především na vypracování a provedení soustavy hmotných i morálních pobídek sociální mobility i stability obyvatelstva. Pobízení pochopitelně nevylučuje administrativní opatření působící na sociální mobilitu a stabilitu. Avšak vedoucí úloha při realizaci plánů sociálního rozvoje musí patřit metodám hmotného i morálního pobízení. Týká se to v první řadě řešení aktuálních úkolů rozvoje sociální struktury současné sovětské vesnice. Zvláště starosti vyvolává např. ve většině venkovských rajónů problém zakotvení mládeže. Administrativní opatření zpravidla nemají úspěch při řešení těchto úkolů. A jedině soustava hmotného a morálního pobízení dovoluje přiblížit se k optimálnímu řešení.

Opatření, vytvářející výhody při etablování mladých rodin, možnosti získat kvalifikované povolání (odbornost) a příslušnou práci, jmenování na odpovědné úseky práce, zavádění práce na dvě směny, stálá pozornost vedoucích i veřejnosti atd. — to vše mnoha kolchozům a sovchozům v podstatě umožnilo uspokojivě řešit problém mladých kádrů. A potřeba takových kádrů na vesnici se bude pocítovat stále ostřeji v souvislosti s komplexní mechanizací a intenzifikací výroby a s rozvojem kultury.

Praxe ukazuje nezbytnost vypracovat a provést opatření pro formování a zakotvení kvalifikovaných kádrů na vesnici a to ve výrobě i v kultuře.

Je třeba přiznat, že skutečný stav řízení sociálních procesů ve vývoji soudobé vesnice ještě často neodpovídá vědeckým zásadám. Hlavním ukazatelem chyb při řízení, nedostatku optimálnosti při plánování a provádění plánů rozvoje sociální struktury jsou prvky živelnosti (někdy zvýšenou měrou) v sociální mobilitě a stabilitě. Socialistické zřízení poskytuje možnosti překonávat živelnost, ale úroveň využívání této možnosti ve velké míře závisí na vědecké úrovni řízení.

SEZNAM PŘÍSPĚVKŮ PRO VŠESVAZOVÉ SYMPOSIUM O SOCIOLOGICKÝCH OTÁZKÁCH VESNICE, SVOLANÉ NA 27.—31. KVĚTNA 1968 DO KRASNODARU

I. Sborník. Sociologický výzkum vesnice: sociální struktura, práce, řízení. Moskva, Sociologická asociace SSSR, 1968*)

J. V. Artjunjan, Sociologický výzkum vesnice v SSSR

Ekonomika zemědělství a sociologie

V. G. Venžer, Ekonomika socialistické vesnice a sociologie venkova

P. J. Šimuš, Kolchozní ekonomika a psychologie kolektivu

Sociální struktura vesnického obyvatelstva

A. J. Sucharev, Otázky metodologie a metodiky řízení rozvoje sociální struktury dnešní sovětské vesnice

O. N. Trubicin, K otázce sociální struktury vesnice

K. J. Mamajevová, Sociální povaha a společenská úloha vesnické inteligence

P. K. Ferceev, Stírání sociálně třídních rozdílů mezi kolchozním rolnictvem a dělníky v sovětech v období budování komunismu

F. Mun, Stírání třídních rozdílů mezi sovětskými částmi dělnické třídy a kolchozním rolnictvem

V. J. Zorin, Změny v sociální struktuře vesnického obyvatelstva Kazachstánu

E. Z. Mazferov, K otázce změn sociální struktury vesnice u různých národů při budování komunismu

M. A. Tingajev, Základní tendence ve změnách sociální struktury vesnické inteligence v období budování komunismu

V. Sorokin, Formování zemědělské inteligence v SSSR

M. P. Glebočkin, Formování komunistické kultury a sociální změny mezi vesnickým učitelstvem

V. J. Anaškin, Výrobně technická inteligence a překonávání sociálně třídního obsahu společenské dělby práce na vesnici

P. D. Pavlenok, K otázce zkoumání sociální struktury vesnického obyvatelstva

G. S. Entelis, Poznatky komparativního sociologického výzkumu sociální struktury moldavské vesnice

V. G. Karcov, Poznatky z organizace komplexního historicko-sociologického výzkumu venkovského mikrorajónu

Otázky práce

V. J. Šurakov, Sociálně ekonomická charakteristika zaměstnanosti pracovních zdrojů a způsoby její racionalizace

A. N. Golcov, N. I. Moskaleva, M. G. Trudov, Poznatky z výběrového šetření migrace venkovského obyvatelstva

L. Ušev, Vliv migrace na kvantitativní a kvalitativní změny rolnictva Běloruské SSR a na její hlavní směry

V. M. Cholkina, Hmotná zainterесovanost jako důležitý faktor zvyšování pracovní aktivity kolchozníků ve společenské výrobě

L. I. Timocha, Konkrétní výzkum problematiky zemědělských kádřů

Otázky řízení

M. M. Makajenko, Základní principy řízení pracovních kolektivů v zemědělství

A. F. Katajev, A. A. Chagurov, Sociálně psychologické otázky v řízení kolchozní výroby
J. Pachomov, E. Dodin, Právní aspekty sociologických výzkumů řízení zemědělské výroby v okrese

I. V. Pavlov, K otázce sociologických aspektů výzkumu kolchozní právních vztahů

B. D. Kljukin, Některé otázky zakotvení sociálně právních garancí v kolchozním zákonodárství

*) Sociologičeskoe izučeniye sela: sociálnaja struktura, trud, upravleniye. Sociologičeskaja asociacija SSSR, Moskva 1968

II. Sborník. Referáty pro Všesvazové symposium o sociologických problémech vesnice. A. V. SSSR, Novosibirsk, 1968 *)

Metodologické problémy sociologického výzkumu vesnice

- T. I. Zaslavskaja, Metodologické základy programu výzkumu výrobně profesní mobility vesnického obyvatelstva
L. D. Antosenkova, K otázce metod zkoumání sociální mobility vesnických migrantů ve městě
R. K. Ivanovová, O jedné z metod vyčlenění sociálně homogenních profesních skupin vesnického obyvatelstva
R. V. Ryfkina, O zkoumání vesnického obyvatelstva jako objektu dotazníkových šetření
J. V. Karpov, Výzkum hodnotových orientací pomocí metody osobních dokumentů (u absolventů venkovských škol)

Některé problémy sociálního vývoje vesnice

- L. P. Ljašenko, Některé sociální problémy všeobecného a odborného vzdělání vesnické mládeže
V. N. Ladenkov, Zvláštní otázky formování a stabilizace kvalifikovaných kádřů v zemědělství
V. A. Kovaljev, Otázky dopravních služeb pro vesnické obyvatelstvo
L. G. Borisovová, Srovnávací analýza hmotné situace vesnických a městských učitelů

Použití matematických metod v sociologii

- T. I. Zaslavskaja, Vyčlenění masových typů vesnických migrantů pomocí taxonomické metody
J. P. Voronov, Aktivní výběr objektu pozorování při plánování výběrových sociologických šetření
E. V. Vinogradova, Použití metody základních komponentů pro výzkum faktorů sociálních procesů

Z dějin sociologie vesnice

- A. N. Soskinova, Z dějin sociálních výzkumů sibiřské vesnice ve 20. letech

Dr. Pavel Kohn, Antonín Širmer, Institut sociologie venkova a historie zemědělství, Praha 2, Mánesova 75